

גדרי "חשוד" ונאמנותו בכשרות המאכלים

ר' בן-ציון משה אלגזי

לעילוי נשמת רה"י זצ"ל

הצגת הבעיה

במטבחי צה"ל רבים מתעוררת בעיה של חזקת כשרות המטבחים. בעיה זו מתעוררת לאחר שהגיע אדם הממונה על הכשרות והכשיר את המטבח כדבעי, אך האחראי בפועל על תפקוד המטבח הוא חייל שבאורח חייו הפרטיים אינו מקפיד על קלה כבחמורה בדיני כשרות. האם לאחר עזיבת המטבח לתקופת מה, אפשר לסמוך על עדותו של האחראי לגבי מצב כשרותו של המטבח? בעיה זו קיימת אף בכל מסגרות הכשרות האזרחיות למיניהן!

ע"א נאמן באיסורין

תשובה: נאמנות בסיסית ניתנת לכל יהודי באיסורין כך שעל עדותו ניתן יהיה לסמוך לטב או למוטב. יסוד בסיסי זה מונח ע"פ הגמרא בגיטין ב' ע"ב "עד אחד נאמן באיסורין". ורש"י על אתר בגיטין כותב: "עד אחד נאמן באיסורין- שהרי האמינה התורה כל אחד ואחד מישראל על הפרשת תרומה ועל השחיטה ועל ניקור הגיד והחלב", עכ"ל. אך בדבריו יש לדייק: א. "שהרי האמינה תורה"- היכן באמת האמינה תורה, דהיינו, נתנה נאמנות? ב. "כל אחד ואחד מישראל"- מהו הלשון של כל אחד ואחד מישראל, מהי הכפילות בכל אחד ואחד?

תוס' בד"ה "ע"א נאמן באיסורין" בסופו מביא את המקור לע"א נאמן באיסורין מה"ת, ע"פ הגמרא בכתובות דף ע"ב ע"א דילפינן מנידה שנאמר: "וספרה לה"- לעצמה. ויתכן שע"פ פשט הגמרא זה המקור לרש"י, שכך מוכח שהאמינה תורה. אך יש לציין שאף שנתנה התורה נאמנות לע"א באיסורין, הגמרא מגבילה את נאמנותו דוקא היכא דלא איתחזק איסורא, אך היכא דאיתחזק איסורא- אין ע"א נאמן. דהיינו, כבר מצינו הגבלה אחת לנאמנותו של ע"א שכל נאמנותו דוקא בזמן שלא התחזק איסורא, דהיינו, להפוך מצב אינו יכול. ומתוס' בד"ה "ע"א" משמע שנאמנותו תהיה בשני תנאים:

1. היכא דלא איתחזק איסורא.

2. וגם בידה לטבול-דהיינו בידו.

ומתוס' והרשב"א עולה דבשחיטה, אף שאיתחזק איסורא (שהרי בהמה בחזקת איסור היא עומדת) ולכאורה אין ע"א נאמן באיתחזק, מ"מ רוב המצויין אצל שחיטה מומחין הם, ומוסיף הרשב"א: ואפילו מי שאינו מומחה ומוחזק, בידו לתקנו ע"י שליח הלכך ע"א נאמן עליה. דהיינו, אפילו מוחזק- אם בידו

לתקנו, ואפילו לא ע"י עצמו- נאמן באיסורין. (ונראה שאף תוסי' מודה בזה לרשב"א, ע"י בתוסי' בפירוט עניינו לגבי שחיטה). (ועין בטעם קפילא לרשב"א בע"א נאמן באיסורין בגיטין ואכמ"ל) ומהר"א על התוסי' שם.

מקום נוסף בו מופיע ענין ע"א נאמן באיסורין הוא בגמרא בחולין י" ע"ב, רש"י שם חוזר בדומה לפירושו בגיטין, אלא שמוסיף מקור החולק על התוסי' וז"ל רש"י שם: "עד אחד נאמן באיסורין- דכל יחיד ויחיד האמינתו תורה זובחת מבקרך ומצאנך", ושחט את בן הבקר- ואכלו כהנים על ידו ולא הזקיקוהו להעמיד עדים בדבר, ולא הצריכה תורה עדים אלא לעונש ממון או מיתת ב"ד ולעריות דגמרינן 'דבר-דבר' מממון". ומדברי רש"י עולה להדיא שעד אחד מהותו היא בירור ולא יצירת חיוב, אלא שוב יש לדייק בלשונו:

א.מה רצה להרויח בזה שכתב 'כל יחיד ויחיד'.

ב.מדוע שינה ממקור התוסי', שלמד את המקור לע"א נאמן באיסורין מנידה, ולמדו משחיטה?

על סוגיית הגמרא ביבמות פ"ח ע"א: "...מידי דהוה אחתיכה ספק של חלב ספק של שומן ואתא ע"א ואמר ברי לי דשומן הוא- דמהימן. מי דמי, התם לא איתחזק איסורא, הכא איתחזק איסורא..." אומר רש"י בד"ה זאמר ברי לי דשומן הוא דמהימן: "זהא ודאי פשיטא לך דסמכיה עליה כל זמן שלא נחשד דאי לאו הכי אין לך אדם אוכל משל חבירו, ואין לך אדם סומך על בני ביתו", עכ"ל. מדברי רש"י כאן עולים כמה דברים:

א. שהמקור כאן הוא יותר מקור בסברא ולא מן התורה. אע"פ שמשקל של סברא דינו כד"ת (ע"י בגמ' גיטין דף נ"א ע"א וברש"י שם).

ב. וכן רש"י אף מציין שכל זמן שאדם לא נחשד על הדבר סומכים עליו, וזוהי הסברא שאלי"כ כיצד אדם יכול לאכול בביתו ומחוצה לו.

דהיינו בהכרח ע"א נאמן אליבא דיבמות ורש"י דוקא במקום שלא התחזק, וכן כל זמן שלא נחשד על הדבר. ואף פה יש לתמוה היכן הפסוקים: וכן למה רש"י לא הכריח תנאי שלא נחשד בגמ' גיטין ובגמ' בחולין, שהרי בפשט זה תנאי הכרחי לנאמנותו של ע"א (ותוסי' במקום שוב מביא את המקור לנאמנות בלשון י"מ דגמרינן מנידה...)

כמו"כ יש לתת את הדעת מדוע רש"י הביא שני פסוקים לנאמנות ע"א בגמ' בחולין?

בשו"ע יו"ד סי' קכ"ז סעי' ג' ובהגהה שם עולה כך: אמר המחבר: ע"א נאמן באיסורין להתיר אבל לא להחמיר, ואומר הרמ"א וע"י לעיל סי' קי"ט דין החשוד על הדבר אם מעיד עליו. ואף הרמ"א הוסיף כאן את כל הסייגים שדוקא כשבידו ולא אתחזק איסורא וכו' עיי"ש.

והמחבר בסי' קי"ט מבאר את כל דיני חשוד על הדבר, ואומר בסעיף א', "החשוד לאכול דברים האסורים בין אם הוא חשוד באיסור תורה בין אם הוא חשוד באיסור דרבנן- אין לסמוך עליו בהם, ואם נתארח עמו לא יאכל משלו מדברים שהוא חשוד עליהם".

הרמ"א פותח במילים "וי"א אפילו ממי שאינו חשוד רק שאין מכירים אותו שהוא מוחזק בכשרות אסור לקנות ממנו יין ושאר דברים שיש לחוש לאיסור, מיהו אם נתארח אצלו אוכל עמו".

יש להבין על מה בדיוק ומה יסוד המחלוקת בין מרן לרמ"א בדין זה.

וכמו"כ יש להבין מה החילוק בדברי רמ"א שמי שאינו מוחזק בכשרות אסור לקנות ממנו אך אם נתארח אצלו יכול לסמוך עליו.

ואף מרן בסעיף ב' כתב 'אם אינו חשוד לאכול דברים האסורים אבל הוא חשוד למכרם- מתארח אצלו ואוכל עמו וכן...'' והרמ"א כתב 'עובר עבירה לתיאבון לא מקרי חשוד'', עכ"ל. אי"כ משמע אף מדברי מרן שכל החשוד לאכול אינו נאמן ואף הרמ"א שכתב שעובר עבירה לתיאבון נאמן, חלקו עליו על אתר הטי"ז בסק"ד והגר"א בסק"ו, עיי"ש. ושאר דיני חשוד עיין שם בסימן באריכות.

והכלל העולה ובעיקר ע"פ סעיף ז' שם, מי שהוא מפורסם באחת מעבירות שבתורה חוץ מעכו"ם וחילול שבת בפרהסיא, או שאינו מאמין בדברי רבותינו ז"ל- נאמן בשאר איסורין, ובשל אחרים נאמן אפילו על אותו דבר לומר מותר הוא. ואומר הש"ך בס"ק ט"ז שאם הוא מפורסם באחת מעבירות שבתורה מבואר בס' ב' דהוה מומר לכל התורה.

אך בנידון דידן יש לדון אף מצד זה שמובא במחבר בהלכות מליחה סי' ס"ט סעיף ו', 'עכו"ם משמש בבית ישראל ונתן הבשר בקדירה ואין ידוע אם הדיחו, אם יודע העכו"ם מנהג ישראל סומכים על דבריו אם היה שם ישראל יוצא ונכנס או שום קטן בן דעת'' וזה מבואר ע"פ הסמ"ג בב"י באורך. ומעיר הרמ"א על המחבר 'זבחד מינייהו סגי או במסיח לפי תומו שהדיחו ישראל יפה או שישראל אפילו קטן יוצא ונכנס דמרתת הואיל וידוע מנהג ישראל'', עכ"ל. אי"כ יוצא לפי דברי הרמ"א שכל שישראל נכנס ויוצא וכנראה שכוונת הדברים, שיכול לבוא במפתיע, או שאפילו קטן בן דעת נמצא שם או מסל"ת- כבר יהיה נאמן העכו"ם על פעולותיו. ואע"פ שודאי העכו"ם הוא חשוד, כשיש יסוד למירתת יהיה נאמן.

וההבדל בין הדברים שהביא כאן המחבר ע"פ דברי הסמ"ג לבין שאר החשודים המופיעים בס"י קיי"ט הוא, שכאן הנאמנות איננה נובעת מחמת עצמו, אלא כשיש עליו אימה מבחוף הוי נאמנות וסמכין עליה. ועיין ביד אברהם וביד אפרים שמרחיבים הרבה ביסוד להיתר זה, שיש לחלק בין עבדו לשאר עכו"ם, אך כתב היד אברהם שהיסוד והחידוש להיתר הוא דוקא הנכנס ויוצא וז"ל: 'ובע"ז אין השומר צריך להיות יושב ומשמר שם אלא אע"פ שיוצא ונכנס- מותר, שאפילו בכל העכו"ם שאינו עבדו שייך מירתת היוצא ונכנס'', וזהו חולק על הש"ך שכתב בשם ספר 'אפי רברבי' שרק בעבדו ושפחתו שייך מירתת, אלא שהיד אברהם הכריע שבכל עכו"ם שייך מירתת וכן מוכח בתפילין ומאכלות אסורות ועוד, ואכמ"ל.

ולכאורה ע"פ המבואר כאן במחבר ואף ביד אברהם ועוד אחרונים, משמע שכל מקום ששייך מירתת יש יסוד להתיר ולסמוך. אולם טרם נבוא לפשוט בזה עד תומו, נברר להלכה אם דל מהכי דין נכנס ויוצא את דין חשוד. שרש"י ביבמות פ"ח ע"א ביאר שע"א נאמן כל זמן שאינו חשוד, ואף המחבר בקיי"ט סייג שהחשוד אינו נאמן, מה גדרו ומהותו של החשוד?

בגמ' בבכורות ל"ה ע"א במשנה כתוב: 'כל המומין הראויין לבוא בידי אדם, רועי ישראל נאמנים, רועי כהנים אינם נאמנים, רשבי'ג אומר נאמן הוא על של חבירו ואינו נאמן על של עצמו, ר"מ אומר החשוד על הדבר לא דנו ואינו מעידו''.

כמובן שבסיס ההבדל בין רועי ישראל לרועי כהנים הוא שרועי כהנים חשודים בדבר, וישראלים כיון שאין נ"מ לדידם- נאמנים.

המחבר ואף הרמב"ם ע"פ המבואר בדף ל' ע"א בבכורות פסקו כדעת רשבי"ג שנאמן על של חבירו ואינו נאמן על של עצמו, ולא פסקו הלכה כר"מ שהחשוד על הדבר אין דנו ואין מעידו, ועיין בזה באורך בשו"ע יו"ד סי' שיי"ד סעיף ג'.

ובהלכות חלה לרמב"ן המובא בסוף מס' בכורות פרק רביעי אות ל"א הביא את המשנה בבכורות בדף ל' ע"א העוסקת בחשוד על השביעית ועל המעשרות שאומרת בסופה 'זה הכלל- החשוד על הדבר לא דנו

ולא מעידו, ואומר הרמב"ן ע"כ: "גמ' סתמא כר"מ (המופיע בדף ל"ה ע"א) ולית הלכתא כר"מ כדמברר באידך פירקין, ובאמת בבכורות דף ל"ה ע"א אמר רב נחמן הלכתא כרשב"ג, ואע"פ שאנו רואים שסתם לן תנא בתחילה כר"מ ואח"כ הביא מח' רשב"ג ור"מ, בכל אופן הלכה כרשב"ג כיון שסתם ואח"כ מחלוקת אין הלכה כסתם (אלא כשיבוא בסדר הפוך).

אלא שהביא המהרי"ט אלגזי (על הרמב"ן שם) ע"פ התוס' ביומא ששם מבואר שסתם לן תנא כרשב"ג במסכת נגעים, שואל המהרי"ט הרי איכא תרי סתמי דסתרי אהדדי, שהרי בנגעים סתם לן תנא כרשב"ג, וכיון דק"ל דבתרי מסכתי אין סדר למשנה ואין ידוע לנו איזה סתם הוא בתראי הוי ספיקא הי סתמא והי בתרייתא שהוא העיקר, ובדאורייתא אזלינן לחומרא ובדרבנן אזלינן לקולא כמו שכתב בספר יבין שמועה (של זקנו של המהרי"ט"א) על הליכות עולם.

אלא שחולק על הרמב"ן ושואל דאמאי כתב רבינו בפשיטות דאף דסתמא דהכא כר"מ לית הלכתא כוותיה כלל ודחאה מהלכה לגמרי מכח ההיא דפרק כל פסולי המוקדשין הא שפיר י"ל דאף שנפסקה הלכה כרשב"ג לגבי בכור מימ אפשר להיות דהא סתמא דסתם לן תנא הכא כר"מ-הלכתא, ומחלק המהרי"ט"א בין שני סוגי חשודים: א. חשוד שבא מצד כללי, דהיינו חשדות העולים על ציבור מטעם שבאופן כללי, ללא שום ידיעות פרטניות, הציבור הזה נוטה להכשל וממילא להחשד בדין זה. ב. חשוד אשר אינו מכח מה שנחשדו העולם בכך, אלא שזה האיש באופן ברור הוברר לנו דעבר על דבר זה והוחזק בכך. ושני סוגי החשודים האלה נקראו חשוד בדברי ר"מ ובשניהם לדידיה, לא דנו ולא מעידו, ובחשוד כזה שהוא חשוד מצד עצמו שהוחזק בכך מדברת המשנה דשביעית (בכורות ל' ע"א) וכך אף רש"י במקום כתב דמירי מצד עצמו דהוחזק בכך.

ובין שני החשודים האלה נחלק להלכה דדוקא בחשוד שאנו חושדים אותו מצד כללות הכהנים החשודים, בכך קי"ל כרשב"ג שנאמן על של אחרים כיון דסו"ס זה האיש עצמו לא הוחזק בכך, אלא משום חששא הוא שמא מן החשודים הוא זה וכל כה"צ לא מחמירין כולי האי שלא להאמינו על של אחרים. אבל בחשוד מצד עצמו שהוחזק בכל מסתברא דקי"ל כר"מ בזה דאפילו בשל אחרים אינו נאמן.

אף בפנ"י במסכת כתובות (דף כ"ד ע"א, עיי"ש בכל הענין בדין חשוד על המעשרות וכו') מחלק בין חשוד ודאי לבין קבוצת חשודים כשיש חשד לגבי הכלל שבהם ואין חשד על מישהו באופן ודאי וז"ל הפנ"י: "והנלע"ד דהא דחשוד אינו נאמן אף בשל אחרים היינו דוקא בפירות שהם משל ודאי חשוד ובהא איירי מתני' דריש פ"ג דדמאי כדקתני ממי שאינו נאמן על המעשרות והטעם דנ"ל בזה דאע"ג דלא קי"ל כמיד החשוד על הדבר לא מעידו אלא דמעיד בשל אחרים משום דאין אדם חוטא ולא לו, אפ"ה מעיקר הדין כיון שהפירות של זה ודאי חשוד, אי"כ איתחזק איסור טבל והיכא דאיתחזק איסורא אמרינן בר"פ האשה רבה דבטבל אפילו ע"א כשר אינו נאמן אלא משום דבידו להפריש משלו וכתב הרא"ש בפרק הניזקין גבי י"ד כללים בע"א באיסורין (עיי"ש באורך) וממשיך הפנ"י ואומר משא"כ בקבוצת חשודין כמו ע"ה החשודים על המעשרות שיכולים להעיד בשל אחרים 'ולא שייך לומר אתחזק איסורא דהא רוב ע"ה מעשרין הם ורוב עדיף מחזקה וא"כ ע"כ הא דאינן נאמנים לרבנן היינו משום חששא דגומלין ומקשה שפיר".

ונראה ע"פ היסוד והחילוק של המהרי"ט אלגזי והפנ"י לבאר את השוני בדברי רש"י בדין ע"א נאמן באיסורין בין גיטין, חולין ויבמות-דאליבא דשיטת רש"י כל זמן שאין האדם נחשד באופן ודאי על הדבר, יהיה נאמן להעידו במקום דלא אתחזק איסורא, ממילא כל הדוגמאות שהביא רש"י בגיטין אין בהם דין כללי אלא דין אישי של חשוד שאם נחשד ודאי אינו מעידו, ואם לאו פסקינן כרשב"ג שאינו יכול להעיד

על שלו אך יכול להעיד בשל אחרים. ושמה זה הלשון בדברי רש"י "כל אחד ואחד" דהיינו דוקא בתור פרטים אם הם לא מוחזקים באופן ודאי אינם חשודים להעיד בשל אחרים, וכלשון הפני"י במקום דלא איתחזק איסורא כאשר כל פרט ופרט, יחיד ויחיד שאינו חשוד ודאי יכול להעיד.

ויתכן שאף כך יהיה ניתן לברר מדוע רש"י לא למד את עיקר הדין של ע"א נאמן באיסורין ממקורו של תוס' מנידה, כי לכמה שיטות ראשונים (ואף לתוס') היא בחזקת איסור וממילא אין יכולה להעיד, אע"פ שתוס' תירצו מה שתירצו, העדיף רש"י לומר שנאמנות יחיד מדין שחיטה נובעת ששם אף שהבהמה בחזקת איסור- רוב מצויים אצל שחיטה כשרים הם כלשון הרשב"א ודו"ק.

ושמה עלה בידינו לבאר את מח' המחבר והרמ"א בסימן קי"ט, שלדעת המחבר חשוד אינו נאמן ולדעת הרמ"א לא די שאדם לא יהיה חשוד כדי לסמוך עליו אלא בעינן אף שיהיה מוחזק בכשרות. ונראה שמח' זו תלויה במח' הרמב"ן והמהריט"א, שהמחבר פסק כרמב"ן הלכה כרשב"ג שלדידו לעולם החשוד, אפילו ודאי, אינו נאמן בשל עצמו אך נאמן בשל אחרים, וממילא אם הוא חשוד לא יאכל משלו מדברים שהוא חשוד עליהם. והרמ"א שפסק גם כר"מ וגם כרשב"ג ס"ל כמהריט"א ולכן אם הוא חשוד ודאי, אינו נאמן אא"כ הוחזק בכשרות אבל אם הוא מקבוצת החשודים-נאמן.

ועוד יש לומר בדין זה דהגר"מ פיינשטיין דן באגרות משה חלק יו"ד סי' נ"ד בדין נאמנות לאחד החשוד מדין קים ליה בגויה, ע"פ הגמ' בכתובות פ"ה ע"א. וכן עיין בסימן ס"א שנשאל אם יש היתר להשאיר משרתת נכרית בבית לבדה אם יש חשש שתבשל תבשילים במטבח, ואין לך חשודה יותר מן הנכרית (ואע"פ שהמחבר ורמ"א התנו בכמה אנפין שיש אפשרות לסמוך, כדכתיבנא לעיל, בסי' ס"ט ס"ו שם) ופסק הגר"מ פיינשטיין זצ"ל דלכתחילה אין להניח נכרית שאפשר לחוש שתבשל לעצמה- דאז התבשילים ודאי שנאסרים, אלא שכתב שבדיעבד יש להתיר להשתמש בכלים אחר מעליע משום דאז הוא ספיקא דרבנן, אך ודאי שלכתחילה אין לסמוך ולהשאיר. ויתכן שלפי דבריו אין שום היתר בהשאירו אדם החשוד על הדבר.

ואומנם שאלתי את הרב רובינשטיין שליט"א והרב צבי שכטר שליט"א והסיקו שאין מקום להתיר דין זה ואין לסמוך על מירתת.

אך הגר"מ אליהו שליט"א פסק שאם היה המטבח בחזקת כשרות, כל עוד אין ודאות על האדם שעשה מעשה האסור, אינו בדין 'כל החשוד על הדבר אינו דנו ואינו מעידו' והדבר נשאר בחזקת כשרות.

באר מים חיים

חז"ל אמרו בירושלמי (ב"מ ב' י"א) "אי זהו רבו? כל שפתח לו תחילה".
 כל מהותו של הרב כלפי תלמידיו היא לפתוח להם את תחילת הדרך בתורה ובירושלמי ומכח רבם שואבים התלמידים את היכולת ללכת כברת דרך ולהעפיל לדרך העולה בית אל.
 זוהי היתה דרכו של המאור הגדול מורנו ורבינו מרן הגאון